

TOG‘ VA TOG‘OLDI HUDUDLARIDAGI QISHLOQ XO‘JALIGI YERLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH

Shoxsanam Kamarova

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari
instituti” milliy tadqiqot universiteti magistranti

E-mail: anorbayevashoxsanam@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tog‘ va tog‘oldi hududlarida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish imkoniyatlari hamda bu hududlarda qishloq xo‘jaligi yerlaridan samarali foydalanish yo‘nalishlari borasida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, ekologik, infratuzilma, noan‘anaviy usul, koeffitsient, resurs, tendetsiya, kompleks.

EFFICIENT USE OF AGRICULTURAL LAND IN MOUNTAINOUS AND FOOTHILL AREAS

ABSTRACT

The article discusses the opportunities for agricultural development in mountainous and foothill areas, as well as the directions of efficient use of agricultural land in these areas.

Keywords: agriculture, ecological, infrastructure, unconventional method, coefficient, resource, trend, complex.

Kirish. Bugungi kunda tog‘ va tog‘oldi hududlari umumiy yer maydoni respublika jami yerlariga nisbatan ulushi (2018 yil 1-yanvar holatiga ko‘ra) 43,6%, tog‘ va tog‘oldi hududlari qishloq xo‘jaligi yer turlari jami 55,3%, tashkil etadi.¹⁸

¹⁸ O‘zbekiston resurslari, geodeziya, kavrtoografiya va davlat kadastr davlat qo‘mitasi “O‘zbekiston Respublikasi yer fondi”. Toshkent -2018.

Tog‘larning yer usti tuzilishi va tabiatining asosiy xususiyatlarini ularning balandligi belgilab beradi. Balandligiga ko‘ra tog‘lar 3 guruhga bo‘linadi: past tog‘lar – absolyut balandligi 500-1000 m, yonbag‘irlari qiyaligi 5°-10°. Asosan yonbag‘irlari, cho‘qqilari tepalarining shakli tepasimon, ba‘zan tik qoyali shakllarda ham uchraydi; O‘rtacha balandlikdagi tog‘lar (o‘rta tog‘lar) – absolyut balandligi 1000-2000 m, yonbag‘irlarining o‘rtacha qiyaligi 10°-25°. Relief shakllari xilma-xil (tik cho‘qqilar, qoyali tik yonbag‘irlar, silliq shakldagi tepaliklar); Baland tog‘lar – absolyut balandligi 2000 m va undan ortiq bo‘lib, yonbag‘irlari qiyaligi 25°-45°. Bu tog‘larda tosh qoyalar, tik yonbag‘irlar asosiy relief shakllaridir.

Dengiz sathidan balandlikka ko‘tarilgan sari tog‘lar atmosferaning turli qatlamlari ta‘sirida bo‘ladi. Shu sababli tog‘ etaklaridan yuqoriga ko‘tarilgan sari iqlim tez va keskin o‘zgaradi. Baland tog‘larda bosimning kamayishi, kislorod yetishmasligi, suv qaynash nuqtasining pasayishi va boshqa hodisalar oqibatida qishloq xo‘jaligini yuritish, transportning ishi qiyinlashadi. Tog‘larda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va tashlik etish o‘ziga xos xususiyatga ega. Shu sababli ham adabiyotlarda “tog‘ tabiati”, “tog‘ xo‘jaligi”, “tog‘ qishloq xo‘jaligi geografiyasi”, “tog‘ qishloq xo‘jaligi”, “tog‘ qishloq xo‘jaligi iqtisodi” kabi iboralarni uchratishimiz qiyin.

Shunday qilib, tog‘larda tabiiy sharoitning balandlik mintaqalarida o‘zgarishi ularning soni, kattaligi, absolyut balandligiga, qiyalik va yonbag‘irlarining tikligi va boshqa ko‘p sabablarga bog‘liq bo‘ladi.[1]

Bugungi kunda jahon mamlakatlari o‘zlaridagi mavjud tabiiy imkoniyatlardan unumli foydalanish maqsadida qishloq xo‘jaligi yerlariga katta e‘tibor qaratmoqda. Qishloq xo‘jalik yerlarining ustuvorligini hisobga olgan holda ushbu yerlar yerdan foydalanishning eng muhim turi hisoblanadi.[2]

Mamlakat milliy iqtisodiyotning tizimini jiddiy o‘zgarishlar sababli yangidan barpo etish, aholini moddiy va ma‘naviy talablarini qondirish muhim masala bo‘lib qolgan. Ularni hal qilishning zarurligi xususan aholi zich yashaydigan hududlarda seziladi. Shu sababli, aholini ijtimoiy himoya qilish, aholi bandligini ta‘minlash,

qishloq xo‘jalik mahsulotlarining ekologikligi hamda zamonaviy infratuzilma tizimini yaratish tog‘ va tog‘oldi hududlari uchun ham muhim muammodir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublikamizdagi tog‘ va tog‘oldi tabiat majmualarini geografik jihatdan o‘rganishda Akromov Z.M., Abdulqosimov A.A., Alibekov L.A., Baratov P.B., Ro‘ziyev A., Vahobov H.V., Jumayev T., Zokirov SH.Z., Mamatqulov M., Mamatov A.M., Rafiqov A., Halimov R.H. va boshqalar ko‘plab tadqiqot ishlari olib borishgan. Ularning tadqiqotlari dolzarb masalalarga: jumladan tog‘ va tog‘oldi tabiatini o‘rganishda tizimli yondashuvga, tog‘- kon sanoatini barpo etishda tabiiy sharoitlarning o‘zgarish xususiyatlariga, tabiiy geografik jarayonlarni o‘rganishda muhandis geomorfologik jihatlarga, antropogen jarayonlarni aerokosmik fotosuratlar asosida o‘rganish masalalariga, tog‘ va tog‘oldi tabiatidan foydalanishning tabiiy va iqtisodiy tamoyillariga hamda ekologik va geoekologik jihatdan baholash va bashorat qilishga qaratilgan. Shuningdek, tadqiqot ishlarida ko‘proq aniq bir tabiiy komponent, ma’lum bir jarayon va hodisalar hamda inson ta’siri natijasida vujudga kelgan oqibatlariga ko‘proq e’tibor qaratilgan.[3]

Poslavskaya O.Y(1989, 6-b) O‘zbekiston hududini orografiyasi uchun tadbiquan tog‘larni quyidagicha ta’riflagan: past tog‘lar – 350-400 m dan 1000-1200 m gacha, o‘rtacha tog‘lar – 1000 m dan 2500-3000 m gacha, baland tog‘lar 3000 m dan ortiq.[4] Bizning fikrimizcha, tog‘lar 4 guruhga ajratilsa o‘rinli bo‘ladi ya’ni daryo vodiylariga ajratiladi. Tog‘ va tog‘oldi hududlarida qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda daryo vodiylarining ham o‘rni bor. Sababi, daryo vodiylaridan suv yo‘llarini, yuk tashish yo‘llarini, shiyponlarni va h.z larni o‘tkazishi imkoni mavjud.

Tog‘ va tog‘oldi hududlarida qishloq xo‘jaligining rivojlanishiga balandlik, qiyalik, issiqlik va namlikning balandliklar bo‘yicha o‘zgarishi kata ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ob’yekti tog‘ va tog‘oldi hududlarida qishloq xo‘jaligi yerlaridan samarali foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari va yo‘nalishlari hisoblanadi.

Aholi iste’moli uchun zarur bo‘lgan oziq – ovqat turlari va ularning miqdorini oshirish orqali hozirgi kunda ortib borayotgan extiyojlarni qondirishga erishish mumkin. Bu natijaga erishish uchun qishloq xo‘jaligi yerlarida mahsulotlar

yetishtirishning an'anaviy usullari bilan birgalikda noan'anaviy usullarini ham qidirib topish va ulardan samarali foydalanish zarur. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini hajmini orttirish turli yo'llar bilan olib boriladi. Noan'anaviy hisoblangan hamda hozirgi kunda yetarlicha e'tibor berilmayotgan tog' va tog'oldi hududlarida qishloq xo'jaligi yerlaridan samarali foydalanish masalasi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. [5]

Tahlil va natijalar. Ma'muriy jihatdan tog'li hududlar Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand, Jizzax, Toshkent, Namangan, Farg'ona, Navoiy viloyatlarda bor. Lekin ularning barchasini tog'li hududlar deb bo'lmaydi. Sababi, "tog'lilik" koeffitsienti, ya'ni tog'lar egallagan maydonning viloyatning umumiy maydoniga nisbati orqali aniqlash to'g'riroqdir. Agar koeffitsient 0,50 dan ko'p bo'lsa, bu hududni "tog'li", agar bu ko'rsatkich 1,00 ga teng bo'lsa ushbu hududni "to'la – to'kis tog'li" ekanligini bildiradi.

Respublikamizda 30 ga yaqin qishloq tumanlari tog'li hududlar tarkibiga kiritilgan. Ular, Surxondaryoning Boysun,Uzun, Sariosiyo, Oltinsoy; Qashqadaryoning Kitob, Shahrisabz,Yakkabog', Kosonsoy; Farg'onaning So'h; Samarqand viloyatining Urgut, Qo'shrabot; Navoiy viloyatining Nurota; Toshkent viloyatining Parkent, Bo'stonliq, Ohangaron kabi tumanlaridir. Qishloq tumani "tog'li" bo'lishi mumkin lekin butun viloyat maydonini bunday baholash uchun tog' landshaftlaridan tashkil topgan hududlar viloyatning asosiy qismini egallagan bo'lishi lozim.[3]

Respublikaning boshqa hududlariga nisbatan turistik zonasi bilan ajralib turuvchi hududlardan biri Bo'stonliq tumani hisoblanadi. Tumanning umumiy maydoni 4,93 ming km² (2000 yil). Tog'oldi va tog' etaklarining balandligi 600-800 metr. Eng baland nuqtasi 4291 metr (Beshtor tog'i). Tuman umumiy yer fondi 479,3 ming ga, shu jumladan sug'oriladigan yerlar 14,9 ming ga. Qishloq xo'jaligi korxonalar va tashkilotlari yerlari umumiy maydoni 140,6 ming ga, shundan ekinzorlar 11,9 ming ga (shu jumladan sug'oriladigan 6,1 ming ga), bog' va tokzorlar 7 ming ga, pichanzorlar va yaylovlar 64,6 ming ga. Jami tomorqa yerlar, bog'dorchilik, sabzavotchilik uyushmalarining yerlari 2,5 ming ga (shu jumladan

sugʻoriladigani 2 ming ga). Oʻrmonzor maydoni 28 ming ga ni tashkil etadi. Qishloq xoʻjaligining asosiy tarmoqlari – sut-goʻsht chorvachiligi, sabzavotchilik, bogʻdorchilik, tokchilik, pillachilik va boshqalar. [6]

Tuman togʻ va togʻoldi hududlari nafaqat yer fondiga va tabiiy iqlim sharoiti bilan birga salmoqli qishloq xoʻjaligi yerlariga ham ega. Hozirgi kunda togʻ va togʻoldi hududlari yer resurslaridan qishloq xoʻjaligi tarmoqlaridan foydalanilayotgan boʻlsa ham, ulardan tizimli foydalanish, ishlab chiqarishni kompleks tashkil etish, sugʻorma dehqonchilikni rivojlantirish, cheklangan tabiiy resurslar sharoitida qishloq xoʻjaligi ekinlaridan doimiy tarzda yuqori samaradorlikka erishish orqali intensiv qishloq xoʻjaligini rivojlantirish masalalarini chuqur tadqiq qilish talabi saqlanib qolmoqda. [7-9]

Tuman togʻ va togʻoldi hududlari jami aholi soni 2010 yilda 149,2 ming kishi , shundan shahar aholisi salmogʻi 84,7 ming kishini, qishloq aholisi 64,5 ming kishini tashkil etgan boʻlsa, 2021 yilga kelib togʻ va togʻoldi jami aholisi 171,1 ming kishini tashkil etgan boʻlsa shundan, shahar aholisi 96,8 ming kishi, qishloq aholisi 74,4 ming kishiga yetgan.¹⁹

Keltirilgan maʼlumotlarga asosan togʻ va togʻoldi aholisi soni yildan yilga koʻpayishi, shuningdek , shahar aholisiga nisbatan qishloq aholisining kamayish tendensiyasini kuzatishimiz mumkin. Aholisi sonining kamayib borishi togʻ va togʻoldi hududlarida qishloq xoʻjaligi ishlab chiqarish tizimining yaxshi emasligi, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlashning hozirgi bosqichida, istiqboldagi talabni ham hisobga olgan ravishda qishloq xoʻjaligini intensiv rivojlantirish usullarini joriy etishni talab qiladi.

Tuman aholisi qishloq xoʻjaligining sut-goʻsht mahsulotlari, baliqchilik, bogʻdorchilik, pillachilik, sabzavotchilik, tokchilik va b. tarmoqlari bilan shugʻullanadi.

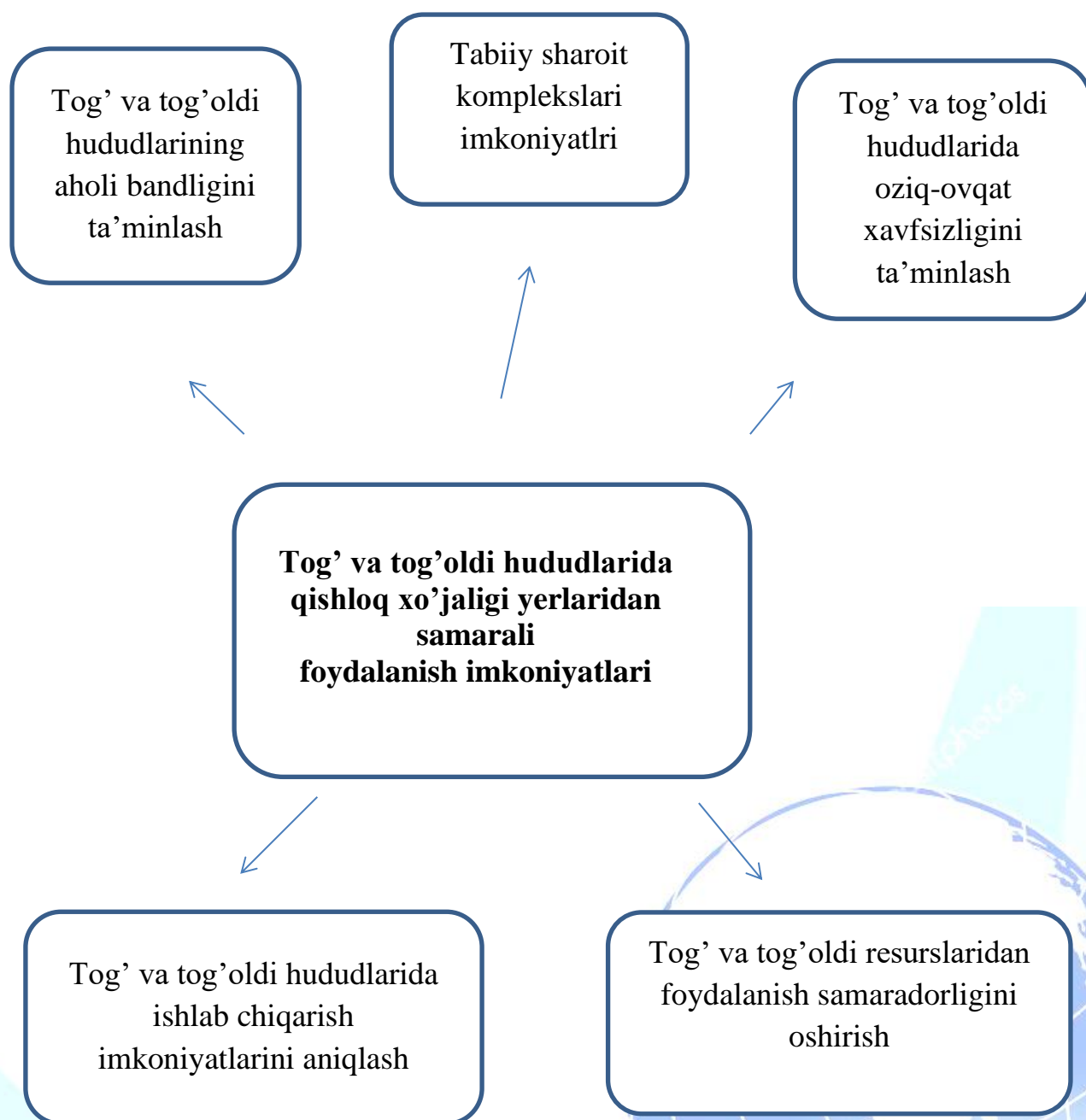
¹⁹ Toshkent viloyati statistika boshqarmasi maʼlumotlari asosida.

1-rasm. Bo‘stonliq tumani qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining o‘shish dinamikasi.²

Yillar	Tuman qishloq xo‘jaligi mahsuloti (amaldagi narxlarda, mlrd.so‘m.)	Tuman qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning o‘shish sur‘atlari (o‘tgan yilgiga nisbatan foizda)	Tuman qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mahsulotlarining hajmi (joriy narxlarda.mlrd.so‘m.)
2010	278,9	103,4	292,1
2011	398,8	105,5	424,0
2012	511,0	105,5	535,7
2013	578,8	101,6	604,7
2014	727,2	106,1	755,4
2015	867,7	104,8	899,5
2016	923,3	96,4	958,9
2017	1095,4	89,4	1146,5
2018	1402,0	109,4	1507,1
2019	1554,7	103,8	1665,4
2020	2113,8	109,9	2270,1

Tuman tog‘ va tog‘oldi hududlarida 2010-2020 yillarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning o‘shish sur‘atlarini to‘lqinli dinamika asosida o‘zgarishini kuzatishimiz mumkin. Bu ko‘rsatkichni faqat yuqoriga o‘shishini kuzatish uchun, tuman tog‘ va tog‘oldi qishloq xo‘jaligini tabiiy faktorlaridan foydalanib, ularning inson xo‘jalik faoliyati uchun qulay jihatlari va yo‘nalishlarini har tomonlama saqlab qolish choralarini ko‘rish lozim. Tog‘ va tog‘oldi hududlarining qishloq xo‘jaligi yerlaridan samarali foydalanish nafaqat tuman aholisi uchun zarur, balki mamlakatning tashqi savdo siyosatini rivojlantirishda ham muhim o‘rin egallaydi.

2-rasm. Tuman tog' va tog'oldi hududlarida qishloq xo'jaligi yerlaridan samarali foydalanish imkoniyatlari.

Xulosa. Tog' va tog'oldi hududlarida xo'jalikning eng muhim tarmog'i hisoblangan qishloq xo'jaligi tog' tabiatidan foydalanishning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tog' va tog'oldi qishloq xo'jaligi yerlaridan samarali foydalanishni tashkil etish obikor tekislik va cho'l zonalariga nisbatan keskin farq qiladi. Ilmiy tadqiqot muassasalarining fikriga ko'ra, tog' va tog'oldi hududlarida qishloq xo'jaligini rivojlantirishning hozirgi darajasi mavjud imkoniyatlarga nisbatan ancha

past, uni intensivlashtirish va yerlarni o‘zlashtirish asosida uning hajmini 3-4 marta ko‘paytirish imkoni mavjud ekan.

Respublika tog‘ va tog‘oldi hududlarida qishloq xo‘jaligi yerlaridan samarali foydalanishga erishish uchun quyidagi yo‘nalishlarga ham alohida e‘tibor berish lozim:

- tog‘ va tog‘oldi tabiiy sharoit komplekslari va resurslaridan samarali foydalanish orqali mehnat resurslari bandligini oshirish;
- sug‘orish va melioratsiya ishlarini faqat obikor yerlarda emas balki, tog‘ va tog‘oldi hududlarida ham amalga oshirish;
- qishloq xo‘jaligi sohasida mahalliy kadrlar tayyorlash;
- tog‘ va tog‘oldi hududlarida chorvachilikni rivojlantirish. Sababi, bu hududlarda chorvachilikning rivojlanishi qishloq xo‘jaligi uchun yaroqsiz yerlardan unumli foydalanish imkonini beradi.

REFERENCES:

- [1] T.Jumayev. O‘ZBEKISTONNING TOG‘LI JOYLARIDA QISHLOQ XO‘JALIGI. Toshkent. O‘zbekiston SSR “Fan” nashriyoti. 1982
- [2] Babajanov A.R, Muqumov A.M, Xafizova Z.X. YERDAN FOYDALANISHDA INTEGRATSION BOSHQARISH. \O‘quv qo‘llanma. Toshkent – 2017.
- [3] A.Soliyev, M.Nazarov. O‘ZBEKISTON QISHLOQLARI (Qishloq joylar geografiyasi) MONOGRAFIYA. Toshkent – 2009
<https://www.researchgate.net/publication/336741378>
- [4] Xolboyev E.B ning “Tog‘ mintaqasi geotizimlaridan samarali foydalanish va uni takomillashtirish” mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi. Toshkent davlat pedagogika universiteti.2014-yil
- [5] O.Kazakov., F.Madiyrov., L.Ubaydul্লাev. «ЎЗБЕКИСТОН ТОГ ВА ТОГОЛДИ ХУДУДЛАРИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИ ЕТИШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ». Наманган мухандислик-технология институти илмий-техника журнали.
<https://tsue.scienceweb.uz/index.php/archive/article/view/3735/2807>

[6] https://uz.wikipedia.org/wiki/Bo%CA%BBstonliq_tumani

[7] Abdurashid A., Muhammadbek M. Regulation of the Diversification of the Use of the District Land Fund through the General Scheme //Design Engineering. – 2021. – С.2565-2581.

[8] Бобоқулов Ш., Абдулхаева Г. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИГА МЎЛЖАЛЛАНМАГАН ЕР УЧАСТКАЛАРИНИ ХУСУСИЙЛАШТИРИШ СОҲАСИДАГИ ҲУҚУҚИЙ МУНОСАБАТЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШ //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 579-586.

[9] Абдулхаева Г., Бобоқулов Ш. ТОҒ ВА ТОҒОЛДИ ХУДУДЛАРИ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҚЎЛЛАБҚУВВАТЛАШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ //Scientific progress.–2022.–Т. 3. – №. 1. – С. 570-578.

